

TÜRKÇENİN BİLİNEREN EN ESKİ SÖZLÜĞÜ ÜZERİNE YENİ BİR ESER:

DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TEKİ ŞİİRLER VE ATASÖZLERİ

Feyzi Ersoy

Dîvânu Lugâti't-Türk,¹ öyle bir hazine ki, üzerinde ne kadar çalışma yapılırsa yapılsın yine de onun için söylenecek sözler bitmiyor. Fuat Köprülü'nün bir zamanlar Dede Korkut için kurduğu cümleleri DLT'ye de uyarlasak ve "Terazinin bir kefesine bütün sözlüklerimiz, diğer kefesine DLT koyulsa yine de DLT ağır basar." desek, bu büyük eserin kıymetini yine de tam olarak anlatabilmiş sayılmayız.

DLT, herkesin malumu olduğu gibi, 1072 Ocak'ı ile 1077 Ocak'ı arasında Kâşgarlı Mahmut tarafından kaleme alınan Türkçenin bilinen ilk sözlüğüdür. Kâtip Çelebi, 17. yüzyılda yazdığı *Keşfü'z-Zunûn* adlı eserinde DLT'den bahsetmiş olsa da bilim âlemi 1912'ye kadar böyle bir kitaptan ve dolayısıyla içindeki bilgilerden mahrum kalmıştı. Sahaf Burhan Efendi'nin satması için kendisine emanet edilen kitabı Ali Emiri Efendi'ye getirip göstermesi² neticesinde yeniden gün yüzüne çıkan; Talat Paşa, Ziya Gökalp ve Kilisli Rıfat gibi değerli isimler sayesinde neşredilen bu eser, sonraki yıllarda pek çok araştırmacıya sayfalarını açmış ve içindeki hazineleri kendisiyle ilgilenenlere cömertçe sunmuştur. Besim Atalay'ın TDK tarafından neşredilen 1940'lı yıllardaki tercümesi ile Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun ve Prof. Dr. Ziyat Akko-

yunlu tarafından hazırlanıp ilk baskısı 2014 yılında yine TDK tarafından gerçekleştirilen çalışmalar, kitapla ilgili ülkemizde yapılan yüzlerce yayından sadece ikisidir.

DLT'nin yayınına Akkoyunlu ile birlikte yapan Ercilasun, geçtiğimiz Mart ayı içerisinde *Dîvân*'ı konu alan yeni bir kitap daha yayımladı. Bilge Kültür Sanat yayınları arasından çıkan ve 224 sayfadan oluşan bu çalışma, *Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Şiirler ve Atasözleri* adını taşıyor. Ercilasun'un, *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları* adlı kitabı 2016'da, *Nehir Destan ve Oğuzname (Oğuz Bitiği)* başlıklı çalışması ise 2019 yılında yayımlanmıştı. Ercilasun, böylece, Türk- lük bilimine gönül verenleri bu yeni eseri ile son dört yıl içinde üçüncü kez sevindirmiş oldu.

Alanla ilgilenenlerin çok iyi bildiği gibi 11. yüzyıl Türk dünyası için pek çok konuya ışık tutan DLT'yi sadece bir söz-

1 Bundan sonraki satırlarda DLT.

2 DLT'nin nasıl ve ne zaman bulunduğuna ilişkin geniş bilgi için bk. Feyzi Ersoy, "Dîvânu Lugâti't-Türk, Ali Emiri Efendi'yi Nasıl Buldu?", *Dil Araştırmaları*, Sayı: 23, Güz 2018, s. 79-93.

lük olarak görmek doğru bir yaklaşım değildir. Kâşgarlı, öyle bir eser meydana getirmiştir ki, bu durum hem onun çalışmasına sadece bir sözlük demeyi hem de kendisinden yalnızca bir dilci olarak bahsetmeyi âdeta imkânsız kılmıştır. DLT'yi okuyan herkes, Kâşgarlı'ya ilk Türkolog, ilk gramerci, ilk etnolog, ilk folklorist, ilk diyalektolog gibi isimlerin yakıştırılmasının ne kadar yerinde olduğuna mutlaka hak verecektir.

Temelde, Araplara Türkçeyi öğretmek üzere iki dilli bir sözlük olarak hazırlanan DLT'de Türk dili ve kültürüne ait pek çok şeyi bulmak mümkün olduğu gibi çok sayıda atasözü ve şiir örneklerini görmek de mümkündür. İşte, Ercilasun da *Dîvânü Lugâti't-Türk'teki Şiirler ve Atasözleri* başlıklı yeni çalışmasında, *Dîvân*'da yer alan bu edebî ürünlerimiz üzerinde durmuştur. Eski Türk şiiri ve atasözleri üzerine önceki yıllarda da çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Özellikle, Reşit Rahmeti Arat ve Talat Tekin'in şiirler, Ferit Birtek'in de atasözleri üzerine olan yayınları hemen herkes tarafından bilinmektedir. Ercilasun'un çalışması ise şiirlerde yaptığı manzum çeviriler, tahlil bölümleri, sınıflandırma denemeleri ve genel değerlendirmeleri ile *Dîvân*'daki bu verilere yeni bir soluk getirmesi açısından önem taşımaktadır.

Çalışma, "Giriş", "Birinci Bölüm: İnceleme", "İkinci Bölüm: Şiirler ve Atasözleri" ana başlıklarından sonra gelen "Atasözleri" ve "Deyimler" bölümlerinden oluşmuştur. Eserin "Söz Başı" kısmında aslında bütün kitabını çok iyi bir şekilde özetleyen Ercilasun burada çalışmanın ortaya konuş amacını, uyguladığı yöntemi ve içeriğe yönelik bazı özel noktaları açık bir şekilde anlatmıştır.

Eserin "Giriş" bölümü, 13-28. sayfalar arasında bulunmaktadır. Ercilasun; burada DLT, DLT'nin içeriği ve Kâşgarlı

Mahmud hakkında temel bilgiler vermiştir. Akademik bir çalışma olan kitabın bu kısmı, genel okuyucu kitlesi de göz önünde bulundurularak hazırlandığı için eser ve yazarı hakkında bu bağlamda bilgiler sunulmuştur.

"Giriş"ten sonra gelen ve "Birinci Bölüm: İnceleme" başlığını taşıyan kısım, iki alt bölümden oluşmaktadır. Alt bölümlerden "DLT ve Türk Şiiri" başlıklı ilk kısım, eserin 29-51. sayfaları arasında yer almıştır. Burada, Türk şiirinin doğuşu ve bununla ilgili genel görüşler üzerinde durulmuştur. Şiirlerin tarihlendirilmesi ve içeriğine yönelik çeşitli yorumların yer aldığı bu bölümde Reşit Rahmeti Arat, Fuat Köprülü, Şinasi Tekin, Talat Tekin ve Peter Zieme gibi isimlerin Türk şiirinin kafiye, biçim ve veznine yönelik görüşlerine yer verilmiştir.

DLT'deki şiirlerde özellikle vezin konusunun başlıca sorun olarak göze çarptığını belirten Ercilasun burada, konuyla ilgili geniş değerlendirmelerde bulunmuştur. Baş kafiye/son kafiye konusu, Türk şiirinin doğuşu meselesi ve DLT'de geçen şiirle ilgili kelimeler de yine bu bölümde ele alınan konulardır. Bu noktada, *koşug* ve *küg*'ün DLT'de geçen şiirle ilgili kelimeler olduklarına değinen Ercilasun, Kâşgarlı'nın şiir örneklerini verirken "şiir" veya o anlama gelen bir kelime kullanmadığını belirtmiştir.

DLT'de bulunan şiirlerin sayıları araştırmacılarca farklı farklı gösterilmiştir. Bunun elbette çeşitli sebepleri vardır. DLT'de amaç bir külliyat ya da antoloji oluşturmak olmadığı için Kâşgarlı hiçbir şiiri bir bütün olarak vermemiş, dörtlükleri ya da beyitleri kelime açıklamalarından sonra örnek olacak şekilde kullanmıştır. İşte bu sebeple burada hangi parçaların hangi bütüne ait olduğu ya da bir bütün içerisinde bentlerin sıralamasının nasıl yapılacağı büyük bir sorun oluşturmuştur. Ercilasun

bu hususta, konunun akışı meselesinin tek ölçü olabileceğini düşünmektedir. Ona göre *Dîvân*'daki şiirlerin toplam sayısı 91'dir. Bu şiirlerin 40'ı dörtlük, 51'i ise beyitlerden oluşmuştur.

Birinci bölümdeki "İnceleme" kısmının ikinci alt başlığı ise "DLT ve Türk Atasözleri"dir. Bu kısım, eserin 51-69. sayfaları arasında bulunmaktadır. İncelemenin atasözleri bölümünde özellikle Türk atasözlerinin yapısı ve sınıflandırma konusu üzerinde durulmuştur. Atasözlerinin dilin oluşmasıyla birlikte başlamış olması gerektiğini düşünen Ercilasun, *mesel* ve *saw*'ın DLT'de atasözünü için kullanılan kelimeler olduğunu söylemiştir. Eserde atasözlerinin 304 kez geçtiğini belirten Ercilasun tekrarlanan atasözleri çıkarıldığında bu rakamın 266 olduğunu ifade etmiştir. Aslında, şiirlerde olduğu gibi DLT'deki atasözlerinin sayısı konusunda da araştırmacılar arasında ihtilaf vardır. Buradaki ihtilafın sebebi ise kimi araştırmacılarca atasözünü olarak değerlendirilen örneklerin kimilerine göre atasözünü kapsamında incelenmemiş oluşudur. Bu bölümde ayrıca, atasözlerinin yapısı üzerinde de durulmuştur. Ercilasun'un buradaki tespitlerine göre DLT'deki 266 atasözünün 7'si *ti-/ay-* fiili veya hitap içeren diyaloglu yapılarıdır ve bunlar 2 ila 4 yükleme sahiptir:

Örnek:

It ısırmaz at tepmes time. "İt ısırmaz, at tepmez deme."

DLT'deki geriye kalan 258 atasözünden 102'si iki yüklemli olup iki yargı bildirmektedir. Ercilasun, bunları "iki kanatlı" olarak adlandırmıştır:

Örnek:

Tāg tāgka kawuuşmas, kişi kişiye kawuur. "Dağ dağa kavuşmaz, kişi kişiye kavuşur."

Bunların dışındaki 156 atasözünü ise tek yüklemlidir. Ercilasun'un tek yüklemli atasözlerine verdiği isim ise "tek kanatlı"dır.

Örnek:

Awçı nece al bilse adığ anca yöl bilir. "Avcı nice hile bilse ayı (da) onca yol bilir."

"Tek kanatlı" ve "iki kanatlı" olarak adlandırdığı atasözlerini yapılarına göre ayrı ayrı değerlendiren Ercilasun, 266 atasözünün 239'unun geniş zaman kipiyle, 18'inin emir kipiyle, birer atasözünün öğrenilen geçmiş zaman ve gelecek zaman kipiyle kurulduğunu söylemiş; 7 atasözünün ise yüklemsiz olduğunu ifade etmiştir. Ercilasun burada ayrıca, atasözlerinin nazım unsurlarına ve atasözlerindeki anlam ilişkisine de değinmiştir.

Prof. Dr. Ercilasun, bu bölümün sonunda DLT'deki atasözleri ile ilgili çeşitli sınıflandırma çalışmalarına da yer vermiş, mesela Ferit Birtek'in sınıflandırmasında 30 konunun tespit edildiğini hatırlatmıştır. Ercilasun, kendisi yeni bir sınıflandırma yapmayarak Finlandiyalı halk bilimci Matti Kuusi'nin uluslararası sistemine DLT'deki atasözlerini yerleştirmeye çalışmıştır. Çalışmasında atasözlerini DLT'de geçtiği sıraya göre veren Ercilasun, her atasözünün yanında Kuusi'nin sisteminde yer alan rakam ve harfleri yay ayrıç içinde göstermiştir. Çalışmanın sonunda Kuusi'nin şeması, ayrıca ek olarak verilmiştir.

Eserin ikinci bölümü "Şiirler ve Atasözleri" başlığını taşımaktadır. 71-204. sayfalar arasında yer alan bu bölümde DLT'deki şiirler ve atasözleri tek tek ele alınmıştır. 71-126. sayfalar arasında dörtlüklerle yazılan şiirleri değerlendiren Ercilasun, 127-174. sayfalar arasında ise beyitlerle yazılan şiirleri işlemiştir. Ercilasun, bu kısımlarda her

dörtlüğü hem muhteva hem de şekil bakımından tahlil etmiştir. Şiirlerde hece ölçülerini duraklarıyla birlikte gösteren Ercilasun, kafiye ve redifleri de ayrıca tek tek belirtmiştir.

Yukarıda daha önce de belirtildiği gibi, Ercilasun'a göre DLT'deki mevcut 91 şiirin 40'ı dörtlüklerle yazılmıştır. Dörtlükler arasında tek bir dörtlükten oluşan şiirler olduğu gibi 14, 15 dörtlükten oluşan şiirler de vardır. Ercilasun bunların her birine bir ad vermiş ve onları *Türk, bahar ve tabiat, savaş ve yiğitlik* gibi temalara ayırmıştır. Bu kısımda metinler öncelikle Karahanlı Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Ercilasun, ayrıca dörtlük ve beyitlerin Türkiye Türkçesine aktarılma işini manzum olarak da yapmıştır.

Beyitlerle yazılmış şiirlerin dörtlüklerle yazılmış olanlara göre daha kısa olduğunu belirten Ercilasun, bunların çoğunun bir, iki veya üç beyitten oluştuğuna dikkat çekmiştir. Ercilasun'a göre ister dörtlük ister beyit olsun DLT'deki hiçbir şiirin tam olduğu söylenemez. Toplam sayısı 51 olan beyitlerle yazılmış şiirlerde Ercilasun geniş açıklama ve tahliller yapma yoluna gitmemiş, onları asıl metinden manzum olarak Türkiye Türkçesine aktarmıştır. Bununla birlikte Kâşgarlı'nın yaptığı çeviri ve açıklamayı da eserine koyan Ercilasun, şekil bakımından beyitlerde de dörtlüklerde izlediği yolu izlemiş; kafiye, redif, kafiye şemaları ve diğer ahenk unsurlarını da göstermiştir.

Çalışmanın 175. sayfasından itibaren DLT'de geçen atasözleri sıralanmıştır. Bu bölümde, atasözleri alfabetik veya tematik olarak dizilmemiş, DLT'deki sıralarına göre verilmiştir. Aynen veya çok küçük farklarla tekrar edilen atasözleri bu kısımda yeniden yazılmıştır. Atasözlerinin anlamlarında da beyitlerde izlenen yol izlenmiş; önce

asıl metin Ercilasun tarafından bire bir Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Ercilasun kendi aktarmasından sonra ise Kâşgarlı'nın Arapça açıklamalarının Türkçe çevirisini vermiştir. Ercilasun, ayrıca, Matti Kuusi'nin *International type system of proverbs* adlı çalışmasını Türkçeye çevirmiş ve kitabının sonuna koymuştur. Ercilasun, atasözlerinin her birinin sonuna koyduğu harf ve rakamlarla atasözlerinin hangi temayla ilgili olduğunun da görülmesini sağlamıştır.

DLT'de geçen 8 deyim ise atasözlerindeki gibi benzer bir metotla eserin 204. sayfasında sıralanmıştır. Çalışma, 205-208. sayfalar arasında yer alan "Kaynaklar" ve 209-224. sayfalar arasında yer alan "Ek" kısmı ile sona ermiştir.

Merak ve araştırma aşkı, bilim adamlarının en büyük güç kaynaklarından. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun da bu kaynakları etkili kullanan isimlerin başında geliyor. Ercilasun, bir taraftan yeni eserinde olduğu gibi ilmî yayınlara imza atarken bir taraftan da şiir, hikâye ve roman gibi edebî zevkin vücut bulduğu alanlarda kalem oynatıyor. Türklük bilimine gönül verenler, hiç şüphesiz, onun bu çalışmasını da tıpkı öncekilerde olduğu gibi temin edip okuyacaklar ve kendi yapacakları yayınlarda yeri geldikçe bu eserden de faydalanacaklardır. Ercilasun'un alanla ilgili çalışmalarının geçmişte olduğu gibi bugün ve gelecekte de Kâşgarlı'nın açtığı yolda yürüyenlere rehber olmaya devam edeceği bir gerçektir. Tanıtımını yaptığımız *Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Şiirler ve Atasözleri* başlıklı bu yeni eser, rehberlik görevinin henüz çok başında olsa da kitap önümüzdeki süreçte heyecanlı ve meraklı pek çok gözle mutlaka buluşacaktır.